

УДК 75 (477) «18»

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ-ПЕЙЗАЖИСТІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Любов ОТРОШКО

науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті репрезентовано український контекст творчості художників-пейзажистів ХІХ ст. З'ясовано, що у творах талановитих митців Україна постає як самобутній етнокультурний феномен ХІХ ст., а не асимільовані провінції імперій.

Ключові слова: Україна, природа, краєвид, пейзажний живопис.

УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ В ТВОРЧЕСТВЕ ХУДОЖНИКОВ-ПЕЙЗАЖИСТОВ ХІХ ВЕКА

Любовь ОТРОШКО

научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье представлен украинский контекст творчества художников-пейзажистов ХІХ в. Выяснено, что в произведениях талантливых художников Украина предстает как самобытный этнокультурный феномен ХІХ в., а не ассимилированные провинции империй.

Ключевые слова: Украина, природа, пейзаж, пейзажная живопись.

UKRAINIAN CONTEXT IN THE CREATIVE WORKS OF THE 19TH-CENTURY LANDSCAPE PAINTERS

Liubov OTROSHKO

research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The paper presents the Ukrainian context of the creative works of the 19th-century landscape painters. It was found that in the creations of talented artists Ukraine is presented as a unique ethnic and cultural phenomenon of the 19th century contrary to the image of assimilated imperial provinces.

Key words: Ukraine, nature, landscape, landscape painting.

В імперську добу (кінець XVIII – початок XX ст.) українські етнічні землі та українці опинилися під владою Російської та Австрійської імперій. Під впливом двох імперій сталися значні зміни у світоглядних уявленнях і бутті українського народу. У вирі геополітичних трансформацій XIX ст. українські етнічні землі втрачали свою історичну самобутність та етнокультурну ідентичність. Особливо жорстку асиміляційну політику щодо українського народу здійснювала російська влада, яка усіма можливими засобами намагалася перетворити Наддніпрянщину на зросійщену околицю великої імперії.

Проте у XIX ст. розпочалося національне відродження України (як підросійської, так і підавстрійської), що відобразилося у пробудженні етнічної і національної самосвідомості та зверненні до культурних традицій. Одним із багатьох виразних чинників цих процесів стало образотворче мистецтво, що відіграло важливу роль, зокрема, у становленні самобутнього етнокультурного феномену XIX ст.

На формування українського соціокультурного простору мали вплив класичні шедеври пейзажного живопису XIX ст. Оскільки світ художника складається із цілокупності вражень, отриманих через відчуття і переживання, то основні думки та сюжети опиняються на полотнах, відбиваючись від реалістичного побуту та пануючих соціальних настроїв. Своїми творами митці популяризували Україну й українців XIX ст. у світі.

Картини художників-пейзажистів найкраще уособлювали індивідуальне мистецьке світобачення, спрямоване на пізнання природи та природно-архітектурних ансамблів України. Об'єктом

уваги художників ставав унікальний природно-архітектурний ландшафт України. Предметність багатовимірного «українського світу», візуалізована у художньо-образній двомірній площині, є аналітико-синтезованим мистецьким втіленням пізнавальних інтенцій відносно неперервності просторово-часових вимірів становлення України як окремішнього «краю», «країни» та «держави». Завдячуючи творам художників-пейзажистів, Україна XIX ст. постає для світу не як периферія Російської чи Австрійської імперій, а як самобутній цілісний етнокультурний феномен, що заслуговує на увагу, вивчення і пошанування.

Актуальність дослідження даної проблематики полягає у тому, що через аналіз мистецьких творів художників-пейзажистів XIX ст. доведемо, що у творах талановитих митців Україна постає як самобутній етнокультурний феномен XIX ст., а не асимільовані провінції імперій.

Мета дослідження – аналіз українського контексту творчості художників-пейзажистів XIX ст., які у своїх картинах зображали тогочасну природу та природно-архітектурний ландшафт України, тим самим підкреслюючи етнічну самобутність України й українців у межах Російської та Австрійської імперій.

Для досягнення мети доцільним є вирішення таких завдань: проаналізувати дослідження з цієї тематики; охарактеризувати джерельну базу; розкрити український контекст творчості відомих художників-пейзажистів: І. Айвазовського, Л. Жемчужникова, А. Куїнджі, О. Кунавіна, Є. Лазарева, Н. Орди, І. Похитонова, О. Саврасова, М. Сажина, С. Світославського; підвести підсумки дослідження.

Для вирішення поставлених завдань були застосовані мистецтвознавчий, історичний, біографічний, філософський та інші підходи. Це дослідження виконане в межах фундаментальної науково-дослідної теми «Україна і українство в етнокультурних процесах світу» (наук. керівник – д.і.н., професор, член-кореспондент НАН України В. Д. Баран, 2015–2017 рр.) і є продовженням праці «Символічний образ України у пейзажному живописі XIX ст.» [10].

Передусім зазначимо, що найбільш узагальнююче систематизоване дослідження художньої спадщини художників-пейзажистів було подано у фундаментальному енциклопедичному виданні «Історія українського мистецтва» (в 6 томах), що вийшло друком у радянський час, АН УРСР під редакцією М. П. Бажана (відповідальні редактори Я. П. Затенацький та В. І. Касіян). Окрім цього, існує чимало монографій, нарисів з історії українського мистецтва, статей, довідників, ювілейних видань тощо, присвячених мистецьким тенденціям загалом та життєвому і творчому шляху окремих художників зокрема, а також велика кількість альбомів-каталогів із вибраними творами живопису з музейних фондів України (Ю. Белічко, Д. Горбачов, Л. Гутник, А. Ізотов, А. Кудрицький, О. Лагутенко, А. Мельник, В. Петров, Л. Попова, Д. Степовик, І. Юхимець, Б. Якимович та ін.).

Джерельною базою дослідження передовсім є роботи художників-пейзажистів XIX ст.: І. Айвазовського, Л. Жемчужникова, А. Куїнджі, О. Кунавіна, Є. Лазарева, Н. Орди, І. Похитонова, О. Саврасова, М. Сажина, С. Світославського. Також використані вибрані літературні праці О. Пушкіна та М. Гоголя,

які долучені з метою посилення візуалізації малярських робіт.

На відміну від малярських творів попередніх епох, полотна художників XIX ст. сповнені найбільшої наближеності до універсальних природних форм та реалістичних соціально-побутових явищ. Характерною особливістю пейзажного живопису цієї доби було привертання уваги до української тематики та лірично-поетичне оспівування краєвидів. Художньо-образне осмислення історичних подій митцями та важливості ролі природного ландшафту в емоційно-чуттєвих творах вітчизняних та зарубіжних художників-пейзажистів узагальнювалося в уявленні про Україну XIX ст. Вони зображали Україну не лише з точки зору категорії «краси», а передовсім намагалися пізнати глибинні сенси філософсько-естетичного значення «себе», «світу», «природи» та «людей». Художньо-мистецька цінність їхніх малярських творів полягає в тому, що вони репрезентують вагомий не лише для культурно-мистецької спадщини, а й для історичної науки знання про становлення і розвиток української природи, історії та людей. Довершені та реалістично змальовані краєвиди України, життя та побут українців були цілком оригінальним явищем в історії світового мистецтва і культури [10].

З метою унаочнення дійсності, крім інженерів та будівельників, в Крим та Україну направлялися живописці з планом «списування перспективних видів». Серед них були О. Кунавін, Є. Лазарев, Н. Орда, М. Сажин та ін.

Одним із перших, хто з документальною достеменністю зобразив панорами парків, палацових ансамблів, монастирів та інших пам'яток природи та

Олександр Кунавін. Вид альтанки зі спуском на Десну пана Судієнка, початок 1800-х рр.

архітектури окремих провінційних міст і сіл України, зокрема Київщини, Сумщини, Полтавщини та Чернігівщини, був російський художник *Олександр Кунавін* (1780 – 1814 рр.). Даних про його життя збереглося мало. Навчався у Петербурзькій Академії мистецтв у пейзажистів С. Щедрина та Ф. Алексеєва. Гостюючи у Качанівці у Рум'янцевих, він написав декілька акварелей палацово-паркового ансамблю «Садиба в Качанівці» (1803 – 1809). На одній із картин «Вид альтанки зі спуском на Десну пана Судієнка» зберігся вид на річку, садибу та парк у с. Очкине (Сумської області), що проглядають через гармонійну у своїй простоті білосніжну напівкруглу колонадну альтанку-пристань початку XIX ст. Штучна пишність барокової пристані та кам'яної палацової стіни у лівій частині картини ще більш мистецьки підкреслюється розкішною природною

красою річки у правій [17]. Це також підтверджує схильність художника до символічно-естетичного відображення дійсності.

Подорожуючи Україною за спеціальним завданням Імператорської Академії протягом 1803 – 1809 рр., О. Кунавін змалював чимало історичних пейзажів, зокрема архітектурних: «Вигляд містечка Санжар», «Вид села Кибинці», «Вид околиці Лубен по дорозі на Лохвицю» (1800-ті), «Краєвид Полтави з Хрестовоздвиженським монастирем» (1804), «Видок Миргорода» (1809), «Вид міста Миргорода на річці Хорол» (1809), «Палац і церква в маєтку Кочубеїв у селі Диканьці» (поч. XIX ст.) та ін., особливо увагу зосередивши на природних та культурно-історичних пам'ятках [9].

З винятковою реалістичністю художник перший план картин віддавав напівзруйнованим кріпацьким оселям,

а на другому й третьому красувалися помпезні поміщицькі палаци в декоративному оточенні садів або парків. О. Кунавін помічає і відображає також природовідповідне розташування впорядкованих, незважаючи на злиденність, чистенько прибраних хат і дворич в оточенні квітучих садів, що свідчить про самотність життєрадісного народу у ліричному пейзажі. Панорамні зображення поміщицьких маєтків дають широке уявлення про характер місцевості зі ставками і парками з під'їзними алеями та різними господарськими будівлями, вони є характерними і надзвичайно цікавими для історії садибної архітектури України кінця XVIII – початку XIX ст. [5; 8; 16; 17].

Палацовим ансамблям та садово-парковим комплексам Північної України присвятили свою увагу й інші

художники. Серед них *Євграф Лазарев*, дані про життя якого майже відсутні. Проте збереглися акварелі його авторства початку XIX ст. із зображенням вигляду садиби Розумовських та Репніних-Волконських в Яготині («Палац К. Розумовського у Яготині» (1807)) та зображення головних і другорядних палацових споруд на малюнках «Шлях на Яготин» (1807) і «Ставок у парку» (кін. XVIII – поч. XIX ст.) та ін. Завдячуючи картинам Є. Лазарева, для української історії було збережено автентичний вигляд природних та природно-архітектурних ансамблів Наддніпрянщини [5; 8; 17].

До створення краєвидів України також доклав зусиль художник *Наполеон Орда* (11.02.1807 – 20.04.1883). Народився у заможній родині творчої інтелігенції у Мінській губернії, професійну

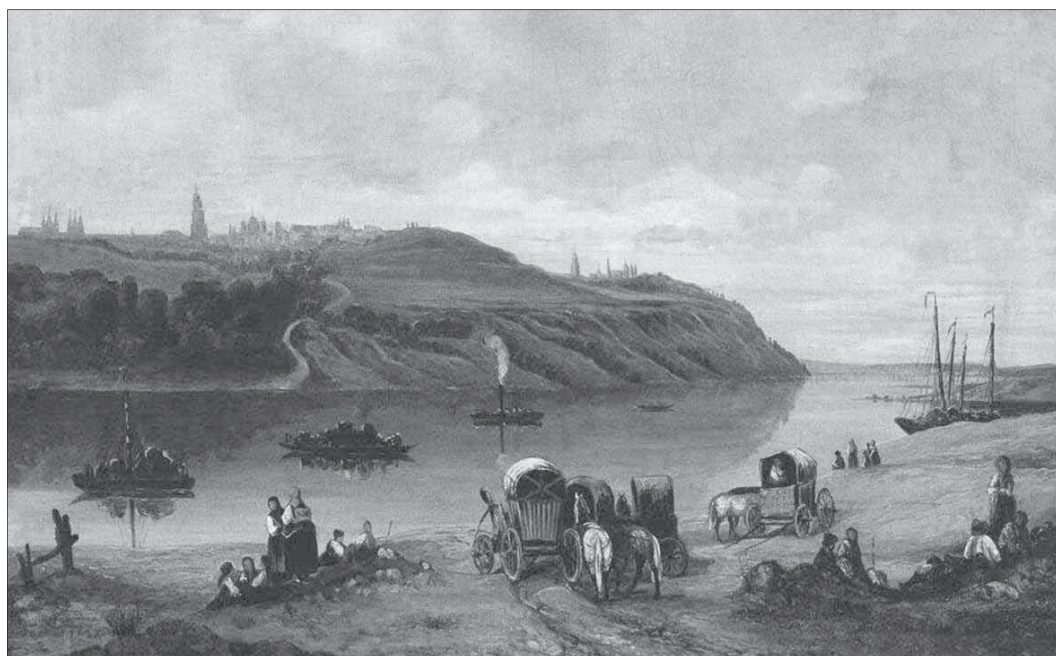
Наполеон Орда. Місто Галич при впадінні річки Лукви до Дністра. Руїни замку. 1367 – 1658 рр. Літографія

художню освіту здобув у паризькій пейзажній студії. Багато подорожував Білорусією, Польщею та Україною. Географія подорожей Україною охоплює Галичину, Волинь, Поділля, Київщину тощо. З фотографічною точністю й високою майстерністю ним виконано понад 170 подорожніх замальовок природно-архітектурних ансамблів Києва, Львова, Бердичева, Луцька, Галича, Вінниці, Кременця, Корсуня, Кам'янця-Подільського, Рівного, Житомира, Почаєва, Острога, Корця, Підгірців, Стеблева, Білопілля та інших містечок та сіл України. Ці замальовки містили первісний вигляд природних і архітектурних пам'яток України XIX ст., тож були використані під час проведення реставраційних робіт, зокрема, Андріївської церкви в Києві, костелу Івана Предтечі в Білій Церкві,

фортеці в Кам'янці-Подільському, замків у Дубно та Острозі. Природні умови та архітектурні споруди України частково або зовсім змінилися за понад два століття, а на полотнах Н. Орди вони реалістично змальовані і є достеменним першоджерелом уточнених даних, а отже – цінними для історико-мистецької спадщини. Видання 8 збірок оригінальних літографій було здійснене протягом 1875–1883 рр. Зокрема, природа у творах художника – не антураж для зображення архітектурних споруд, а гармонійно вплетений до сюжету засадничий мотив. Найяскравіше це передають літографії, на яких доволі чітко можна визначити не лише форми рельєфу, а й навіть окремі види рослин: «Руїни оборонного замку князів Острозьких в Острозі» (XIV – XIX ст.), «Село Верхівня. Маєток

Наполеон Орда. Місто Тербовля над річкою Гнізна. Замок. 1631 р. Літографія

Михайло Сажин. Київ, 40-ві рр. XIX ст.

Ганських, згодом Ржевуських» (кін. XVIII – поч. XIX ст.), «Стрижавка. Палац Грохольських, згодом Моравських» (1811), «Місто Кам'янець-Подільський. Вид на Новопланівський міст» (1874), «Великі Межирічі» (1875), «Парк «Олександрія» в Білій Церкві. 1797 – 1829 рр.» (др. пол. XIX ст.) та ін. Завдяки обдарованості Н. Орди як художника його малюнки залишились надзвичайно важливим документальним історичним джерелом про природні пам'ятки й архітектуру України XIX ст. [15].

Одним із небагатьох випускників Петербурзької художньої школи, хто вловив тонку лірично-епічну характерність українських краєвидів і втілив її у своїх пейзажах, був Михайло Сажин (рік народження невідомий – 1885). Він виконав ряд пейзажів, у яких передав рельєфну контрастність київських краєвидів, гармонійно поєднуючи давнину

і сучасність, урочисту велич пагорбів і неповторність стилю архітектурних споруд. Найкращі з них потрапили до збірки «Види Києва» (1846), що її видав І. Ляуфер, серед них: «Вид на Київ», «Біля переправи через Дніпро», «Краєвид Подолу з-за Дніпра», «Рибальські халупи на березі Дніпра», «Руїни Золотих воріт у Києві», «Андріївська церква в Києві», «Червоний корпус Київського університету на початку 40-х років XIX ст.» та ін. [9]. На його становлення як художника-пейзажиста мав вплив Т. Шевченко під час їхньої співпраці над ілюстраціями до великого альбому краєвидів Києва. Обрання для змальовування са-кральних для українського народу архітектурних споруд свідчить про те, що М. Сажин настільки перейнявся українським колоритом, що його твори стали взірцем українського реалістичного малярства [5, с. 134–135, 201–202].

Пензлю українського та російсько-го художника-мариніста вірменського походження *Івана Айвазовського* (29.07.1817 – 02.05.1900) належать зображення південноукраїнської природи. Народився у Феодосії і прожив там усе своє життя. Одним із найголовніших досягнень, окрім малярства, стало заснування картинної галереї у Феодосії (Національна картинна галерея імені І. Айвазовського). Отримавши початкову мистецьку освіту у Сімферопольській гімназії, талановитий художник потрапив до Петербурзької Академії мистецтв, де вчився писати пейзажі у російського живописця М. Воробйова, а згодом у французького мариніста Ф. Таннера. Перебравши навички цих митців-педагогів, І. Айвазовський із надзвичайною високоточною художньою майстерністю зображав не лише рідні морські пейзажі,

баталії та види з суші на море, а й живописні краєвиди українського причорноморського степу, при цьому з глибоким розумінням змальовував життя чумаків та рибалок у картинах «Пейзаж з вітряками» (1860), «Валка чумаків» (1862), «Український пейзаж з чумаками при місяці» (1869), «Чумаки на відпочинку» (1885), «Валка в степу» та побут українського народу у картинах «Очерет на Дніпрі» (1857), «Український пейзаж» (1868), «Млин на березі річки. Україна» (1880). На полотнах художника збереглися численні пейзажі Криму та материкової України, зокрема, його картини дають уявлення про те, як виглядали міста Ялта, Гурзуф, Одеса, Феодосія на початку ХІХ ст.: «Ялта» (1838), «Місячна ніч у Криму. Гурзуф» (1839), «Одеса» (1840), «Вид в Криму після заходу сонця» (1862), «Феодосія. Захід сонця» (1865),

Іван Айвазовський. Очерет на Дніпрі поблизу Олешок, 1858 р.

«Вид Судакської бухти» (1879). Особливої уваги заслуговує картина «Очерет на Дніпрі поблизу Олешок» (1858). На цьому шедеврі зображене цінне для науки реалістичне зображення частини причорноморського степу, що на початку XIX ст. виглядав саме так, як на картині, а у XXI ст. вже поступово перетворюється на напівпустелю – сумнозвільний Олешківський піщаний масив. Твори художника передають не лише природні ландшафти, але й широкий спектр людських настроїв, якими він оживляв краєвиди. Запозичивши досвід зарубіжних художників у численних подорожах, І. Айвазовський впевнився, що живописець, який тільки копіює природу, стає її рабом, а рухи природних стихій невлітими для пензля: зобразити блискавку, пориви вітру чи плескіт хвиль неможливо з натури, художник має запам'ятовувати їх. Сюжет картини складається у пам'яті художника, як у поета, зробивши нарис на клаптику паперу, він не відходить від полотна, доки не висловиться на ньому пензлем. Поетична уява романтика і розвинена образна пам'ять давали можливість художнику писати символічні пейзажі, зображаючи драматичну похмурість морських баталій або норювистих штормів, спокій штильового моря й затишок золотистих причорноморських степів [1; 5; 18].

Архип Куїнджі (27.01.1842 – 24.07.1910) народився в Маріуполі в родині греків-переселенців, значну частину свого життя провів в Україні і більшу частину своїх полотен написав у Криму. Найкращі твори він присвятив Україні, вправно поєднуючи в них красу південноукраїнської природи та соціальні мотиви. Переважна більшість його полотен виконані в стилістиці напівпустелі українського

пейзажного живопису. Він полюбляв писати краєвиди полум'яного українського степу, придніпровських поселень та річкових або морських туманних далей тощо. Переїнявши українською темою ще в художній майстерні українського художника І. Айвазовського, А. Куїнджі досяг слави передусім завдяки власному художньо-новаторському підходу до реалістичного зображення дійсності та ліричності пейзажу. Такого оригінального ефекту він досягав, загострюючи увагу на певних деталях, за допомогою емоційно-колеристичних рішень. Наприклад, у картині «Українська ніч» (1876) він зумів розв'язати проблему з освітленням, використавши місячне світло, щоб акцентувати увагу на безхмарному небі, всипаному зірками, акуратних хатках степового хутора, струнких пірамідальних тополях понад зарослим очеретом струмком. Ті самі прийоми художник використовує і у своїх інших відомих картинах, зокрема, «Забуте село» (1874), «Степ у цвіту» (1875), «Місячна ніч на Дніпрі» (1880) «Морський берег. Вид на гору Демерджи. Крим» (1880-ті) тощо. Для його творчості характерний надзвичайно простий і зрозумілий лірично-поетичний, проте водночас високомайстерний спосіб художньо-образного відображення довкілля. Так він втілював своє бачення України [9].

Формування мистецького бачення України простежується у вибраних літературних працях письменників тієї доби. З метою кращої візуалізації художньо-символічного зображення України наведемо літературний опис природи у поемі «Полтава», у якій російський поет і прозаїк О. Пушкін вербально змальовує українські краєвиди. Оригінальний

текст та перший повний переклад поеми українською мовою, зроблений українським письменником Є. Гребінкою, за художньо-образним наповненням, мовно-естетичними ознаками та їх сприйняттям значно різняться. В оригіналі звучить: «Тиха украинская ночь. // Прозрачно небо. Звезды блещут. // Своей дремоты превозмочь // Не хочет воздух. Чуть трепещут // Сребристых тополей листы. Луна спокойно с высоты // Над Белой Церковью сияет // И пышных гетманов сады // И старый замок озаряет...» [13].

У перекладі Є. Гребінки цей поетичний фрагмент звучить уже по-іншому і набуває дещо іншого емоційного звучання: «Давно вже сонечко зайшло // За гору, ген по той бік річки; // Ущухнув гомін, дав Бог нічку, // Надворі тихо все було. // Зірки в горах мигають, сяють, // Вода як чисте скло стоїть, // Із хмари місяць випливає: // Усе мов золото блищить. // Білоцерківка, сад гетьманський, // Будинок старосвітський, панський, // І річка повная води...» [3].

Художньо-естетичний зразок української природи створив з великою реалістичністю письменник М. Гоголь: «Чудесний Дніпро по тихій погоді, коли вільно несе крізь ліси і гори повні води свої. Ні шелесне, ні загримить... Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі! Вдивіться в неї. З середини неба дивиться місяць. Неосяжний небосхил розсунувся, розгорнувся ще неосяжніше. Горить і дихає він. Земля вся у срібному сяйві... Божественна ніч! Чарівна ніч!.. Сиплеться величний грім українського солов'я і здається, що й місяць заслухався його серед неба... Мов зачароване дримає на горі село...» (Переклад автора. – Л. О.) [2, с. 64, 152].

Отже, після споглядання картин А. Куїнджі у пам'яті спливає в уяві певний спогад, що залишився після читання поетичних чи прозових творів. Завдяки таким талантам, як А. Куїнджі, О. Пушкін, М. Гоголь та іншим, світ отримав враження про Україну, оформлені в естетико-символічних категоріях краси.

Заслуговує на увагу думка, що правдиво передати сакральну сутність довкілля вдається не лише місцевому митцю. Свідченням цього є творчість О. Саврасова та його учня С. Світославського та ін., яких доля пов'язала з Московським училищем живопису, скульптури та архітектури. Цей заклад був провідним художнім осередком Російської імперії, що згодом відігравав визначальну роль у формуванні московської художньої школи. В Україні на той час ще не було подібних художніх навчальних закладів, де талановита молодь могла отримати спеціальну підготовку. Не було й цілком сформованої школи українського малярства. Проте активний творчий пошук нових тем серед літераторів та живописців викликав зацікавленість реалістичними пейзажами, а також враженнями, котрі виникають під час їх споглядання.

Саврасов Олексій (24.05.1830 – 08.10.1897) – живописець-пейзажист, народився і жив у Москві, навчався і викладав у Московському училищі живопису, скульптури та архітектури, з 1854 р. академік Петербурзької Академії мистецтв. Він часто писав свої картини на українському матеріалі. Після відвідин України з'явилася його відома картина «Краєвид Києва з Дніпра на Печерську лавру» (1852). Українські «степові» пейзажі О. Саврасова «Український пейзаж» (1849), «Ранок у степу» (1852), «Степ удень» (1852) відображають

Олексій Саврасов. Український пейзаж, 1849 р.

характерні особливості довкілля, зокрема рельєфу, та різних природних змін. Нині ці картини являють собою як мистецьку, так і історичну цінність. Як талановитий викладач О. Саврасов навчав своїх учнів відображати краєвиди, пропускаючи їх через свої найбільш сокровенні переживання, що відповідало духу пересувництва [14].

Таким чином з'явилися сповнені глибокої мрійливої сентиментальності московські пейзажі київського художника *Сергія Світославського* (06.10.1857 – 19.09.1931), які є унікальним явищем як для українського, так і для російського стилю малярства: «Із вікна Московського училища» (1878), «Дворик» (1884), «Заїжджий двір у Москві» (1892) та ін. Завдяки цим типовим краєвидам Москви кінця XIX ст. українського художника С. Світославського можна вважати одним із засновників російського архітектурного пейзажу. Неперевершено

ним відтворено ряд типових пейзажів української природи. Особливо йому вдавалися побутові сюжети з життя Києва, краєвиди Дніпра та українського степу. З Києвом та його околицями був пов'язаний основний період творчості митця. Навіть повинь у картині «Розлив Дніпра на Оболоні» (1890-ті) він спромігся зобразити як звичне для Києва явище, як одну із ознак українського колориту, у якому не було ані краплі російської «безрадісності». Хоча своєрідні краєвиди Дніпра назавжди змінилися після спорудження Дніпрогесу, вони залишилися незмінними у картинах «Мілина на Дніпрі» (1878), «Дніпрові пороги» (1887) та ін.

Вигляд Дніпра кінця 90-х років органічно взаємопов'язаний із повсякденними клопотами українців у картині «Паром на Дніпрі» (1900-ті). Тонка живописна майстерність у пейзажах С. Світославського, що присвячені

українським містечкам, степовим та трибальським поселенням, доповнюється світлим оптимістичним відчуттям у зображеннях із життя простого люду: «Весна на хуторі» (1891), «Вулиця повітового міста» (1895), «Пейзаж з лелеками» (1900-ті), радість і сум трудових буднів виливаються у різних природних станах, зокрема, ці емоції спостерігаються у картинах «Вітряки» (1880-ті), «Вечір у степу» (1890-ті) та ін. [1; 8].

Свої настроєві композиції художник доповнював віртуозним володінням анімалістичним жанром, коли зображував на картинах коней, корів, волів, овець, лелек тощо. У його роботах гармонійно співіснували природа й українська людина. Картини на українські теми експонувалися на пересувних виставках на засадах реалізму і народності. Отже, міжетнічний обмін досвідом має дуже важливе значення у будь-якому з видів мистецтва, проте це не означає, що культурно-мистецьке надбання може необґрунтовано присвоювати будь-яка імперія.

Ще одним прикладом міжетнічної комунікації є життя і творчість відомого художника *Лева Жемчужникова* (14.11.1828 – 06.08.1912), якого достатньо довго вважали представником російської еліти. Народившись в Орловській губернії у дворянській родині, що походила з гетьманського роду Розумовських, він значну частину життя присвятив збагаченню культури українського народу. Мистецьку науку опановував у Петербурзькій Академії мистецтв у майстерні П. Клодта та К. Брюллова, був учнем О. Єгорова. Ще до особистого знайомства з Т. Шевченком Л. Жемчужников захопився життям українського народу, його побутом і звичаями,

мелодійними піснями і чарівною природою [4; 7; 12]. Художник виконав близько 50 офортів на основі своїх малюнків часів подорожей Україною та робіт інших художників, що були надруковані як ілюстрований додаток до українського журналу «Основа», який виходив у Петербурзі впродовж 1861–1862 рр. [4, с. 143–147]. На знак глибокої поваги до Кобзаря і його творчості Л. Жемчужников продовжив видання «Живописної України», аби втілити в життя мрію Т. Шевченка про те, щоб видатні пам'ятки української історії не загинули під руйнівним впливом імперської машини. Він вважав, якщо змальовувати картини з народного життя, то варто починати з «живої любові до народу, та не словом, а всім, що живе у вас, плачте, смійтесь, смійтесь над його долею, ... але щоб так любити народ, треба його пізнати, потрібно його вивчати, – тоді тільки твори ваші будуть вірними і прекрасними» [4, с. 144]. У своїх найвизначніших роботах «Кобзар на шляху» (1854), «Козак їде на Січ» (1887) та ін. Л. Жемчужников проникливо відтворив національну самобутність та колористику, характерні українському народові [5; 7].

Значної віртуозності в пейзажній мініатюрі досяг унікальний український художник-самоук *Іван Похитонов* (27.01.1850 – 23.12.1923). Народившись на Наддніпрянщині й навіть не здобувши спеціальної художньої освіти, він став одним із найвідоміших майстрів пейзажного жанру. Під впливом творчості митців барбізонської, петербурзької та московської пейзажних шкіл художник створював мініатюрні панно із зображеннями краєвидів на дереві. Самотужки навчився писати тонким пензликом під лупу на дерев'яних дощечках, які

ґрунтував олійними фарбами за особливою багатшаровою технологією. В альбомі упорядника, «заслуженого експерта РФ по культурі» В. Петрова представлено понад 100 картин, що вражають своєю майстерністю, проте вони представлені як вагомий доробок російського митця І. Похитонова. Свої картинки на дереві «Хутір. Літній вечір. Україна», «Літній пейзаж з коровами», «Пасіка» (1899), «Зимові сутінки на Україні» (1890-ті) художник експонував на численних виставках, адже був членом Товариства пересувних художніх виставок. Наразі, щоправда, чомусь лише у Московській картинній галереї можна полюбуватись на ці шедеври. Хоча більшу частину життя художник провів за кордоном, зокрема у Франції та Бельгії, проте ніколи не поривав зв'язку з батьківщиною та українськими митцями [6; 11].

Отже, відтворення природних та історичних пам'яток України XIX ст. мистецькими засобами склалося у своєрідне художнє бачення краю, що ввібрало у себе візуально-чуттєве уявлення про природу, історію та людей. Багато у чому цей процес уможливився завдяки міжетнічній комунікації вітчизняних та зарубіжних живописців. У процесі культурно-історичного розвитку у творах художників-пейзажистів спостерігалася ціла низка взаємних запозичень у способах естетичного відображення природного довкілля, що відбилася в освітньо-професійній сфері. Немає сумніву у тому, що для «живописання картин з України» художники прагнули досягнути велич природи та намагалися ознайомитися з природними та історико-архітектурними ансамблями, щоб краще зрозуміти особливість українського простору. Найвідоміші пейзажисти світу,

змальовуючи Україну, відшукували у ній кожен свої глибокі естетичні та ідейно-символічні сенси. Тонко помічене, пропущене через індивідуальне сприйняття і підкріплене мистецьким володінням рисувальною технікою, їхнє відчуття експресивних та лірично-поетичних краєвидів манливих українських пейзажів, що склалися на основі лісових та степових або морських просторів, сільських та міських поселень, історично-архітектурних пам'яток та різних природних і соціально-побутових явищ, знайшло своє втілення у мистецьких полотнах. Вільне та органічне відтворення реалій народного життя було притаманне представникам багатьох пейзажних шкіл та надало нових настроєвих інтонацій піднесено-емоційному сприйманню та художньо-образному відображенню у малярській творчості віками сформованої етнічної спорідненості із природним довкіллям [10].

Таким чином, у статті репрезентовано український контекст творчості відомих художників-пейзажистів: І. Айвазовського, Л. Жемчужникова, А. Куїнджі, О. Кунавіна, Є. Лазарева, Н. Орди, І. Похитонова, О. Саврасова, М. Сажина, С. Світославського. Своїми творами митці популяризували Україну й українців XIX ст. у світі. Виокремлено кращі зразки пейзажного живопису, які представляють Україну як країну з унікальними мальовничими краєвидами, визначними природними пам'ятками та природно-архітектурними ансамблями. Акцентовано увагу на впливі представників деяких пейзажних шкіл на становлення українського реалістичного живопису. Проаналізовано вплив творчості пейзажистів на формування знань про Україну та українців засобами

образотворчого мистецтва. З'ясовано, що у творах талановитих митців України постає як самотній етнокультурний феномен XIX ст., а не асимільовані провінції імперії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белічко Ю. В., Ізотов А. О. Палітра століть. Вибрані твори живопису з музеїв України. – Одеса: Маяк, 2010. – 200 с.: іл. – Укр., англ.
2. Гоголь Н. В. Избранные сочинения: в 2-х т. – Т. 1. – М.: Художественная литература, 1984. – 575 с. – С. 64.
3. Гулак-Артемівський П., Гребінка Є. Поетичні твори. Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, 1984. – 606 с.
4. Жемчужников Л. М. Несколько замечаний по поводу последней выставки в С.-Петербургской Академии художеств // Основа. – 1861. – № 2. – С. 143–147.
5. Історія українського мистецтва: в 6 т. – Т. 4. – Кн. 1: Мистецтво кінця XVIII – першої половини XIX ст. / гол. ред. М. П. Бажан; відп. ред. Я. П. Затенатський. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 364 с.
6. Історія українського мистецтва: в 6 т. – Т. 4. – Кн. 2: Мистецтво другої половини XIX ст. / гол. ред. М. П. Бажан, відп. ред. В. І. Касян. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 433 с.
7. Лев Жемчужников – ювілейна сільветка: (До 175-річчя від дня народження) / Упорядкув. Б. Якимовича. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 65 с., іл. – (Серія «Дрібненька бібліотека»; ч. 10).
8. Митці України: енцикл. довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: Укр. енциклопедія ім. М. Бажана, 1992. – 846 с.
9. Національний Художній музей України. Альбом укр. та англ. мовами / кер. проекту, авт. конц. А. Мельник; наук. кер. та упор. О. Лагутенко. – К.: Артанія Нова, 2003. – 416 с.
10. Отрошко Л. Г. Символічний образ України у пейзажному живописі XIX ст. /

Л. Отрошко // Україна у світовій історії. – 2014. – № 4 (53). – С. 228 – 243.

11. Петров В. П. Похитонов / В. П. Петров. – М.: Белый город, 2003. – 48 с.

12. Попова Л. І. Лев Жемчужников. – К.: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. – 75 с.

13. Пушкин А. С. Собрание сочинений: в 3 томах. – Т. 2. – М.: Художественная литература, 1987.

14. Степовик Д. В. Українське мистецтво першої половини XIX століття. – К.: Мистецтво, 1982. – 191 с., іл. – (Нариси з історії укр. мистецтва). – Бібліогр.: с. 188–189.

15. Україна в літографіях з акварелей Наполеона Орди: альбом-каталог / уклад. Л. М. Гутник; авт. вступ. ст. І. М. Юхимець. – К.: НБУВ, 2011. – 97 с.

16. Український живопис: Сто вибр. творів. Альбом / авт.-упор. Ю. В. Белічко. – К.: Мистецтво, 1989. – 191 с.: іл. – Текст укр., резюме рос., англ., фр. мовами.

17. Чухно В. Е. История населённых пунктов Украины: Серединно-Будский район Сумской области. – К., 2013. – 354 с.

18. Шедеври українського живопису: альбом / авт.-упор. Д. Горбачов. – 2-ге вид., змін. – К.: Мистецтво, 2012. – 512 с.; іл.

REFERENCES

1. BELICHKO, Yu., IZOTOV, A. (2010). *The Palette of Centuries. Selected Paintings from Ukrainian Museums*. Odesa: Maiak, 200 p. [in Ukr.]
2. GOGOL', N. (1984). *Selected Works: In 2 Volumes*, Vol. 1. Moscow: Khudozhestvennaya literatura, 575 p. [in Rus.]
3. HULAK-ARTEMOVSKIY, P., HREBINKA, Ye. (1984). *Poetry. Stories and Short Stories*. Kyiv: Naukova dumka, 606 p. [in Ukr.]
4. ZHEMCHUZHNIKOV, L. (1861). A Few Notes about the Latest Exhibition at the St. Petersburg Academy of Arts. *Osnova*, (2), pp. 143–147. [in Rus.]
5. BAZHAN, M., ZATENATSKIY, Ya., eds. (1970). *Art of the Late 14th – Early 19th Century*, Vol. 4, Pt. 1. of *The History of Ukrainian*

Art in 6 Vol. Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR, 364 p. [in Ukr.]

6. BAZHAN, M., KASIIAN, V., eds. (1970). *Art of the Second Half of the 19th Century*, Vol. 4, Pt. 2. of *The History of Ukrainian Art in 6 Vol.* Kyiv: Holovna redaktsiia URE AN URSR, 433 p. [in Ukr.]

7. YAKYMOVYCH, B., comp. (2003). *Lev Zhemchuzhnykov – Anniversary Collection (on the 175th Birth Anniversary)*. Lviv: Vydavnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Franka, 65 p.; il. [in Ukr.]

8. KUDRYTSKYI, A., ed. (1992). *Artists of Ukraine: Encyclopedic Handbook*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana, 846 p. [in Ukr.]

9. MELNYK, A., LAHUTENKO, O., comp. (2003). *National Art Museum of Ukraine. Album [in Ukr. and Eng.]*. Kyiv: Artaniia Nova, 416 p. [in Ukr.]

10. OTROSHKO, L. (2014). Symbolic Image of Ukraine in the 19th-Century Landscape Painting. *Ukraina u svitovii istorii*, 4 (53), pp. 228–243. [in Ukr.]

11. PETROV, V. (2003). *Pokhytonov*. Moscow: Belyy gorod, 48 p. [in Rus.]

12. POPOVA, L. (1961). *Lev Zhemchuzhnikov*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR, 75 p. [in Rus.]

13. PUSHKIN, A. (1987). *Collected Writings: In 3 Volumes*. Vol. 2. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.

14. STEPOVYK, D. (1982). *Ukrainian Art of the First Half of the 19th Century*. Kyiv: Mystetstvo, 191 p. [in Ukr.]

15. HUTNYK, L., comp., YUKHYMETS, I. (2011). *Ukraine in Watercolor Lithographs by Napoleon Orda: Album-Catalogue*. Kyiv: Natsionalna biblioteka Ukrainy im. Vernadskoho, 97 p. [in Ukr.]

16. BELYCHKO, Yu., comp. (1989). *Ukrainian Pictorial Art: 100 Selected Works. Album*. Kyiv: Mystetstvo, 191 p. [in Ukr.]

17. CHUKHNO, V. (2013). *History of Ukrainian Settlements: Seredyna-Buda District of Sumy Region*. Kyiv, 354 p. [in Rus.]

18. HORBACHOV, D. (2012). *Masterpieces of the Ukrainian Pictorial Art: Album*, 2nd ed. revised. Kyiv: Mystetstvo, 512 p.; il. [in Ukr.]

L. Otroshko

Ukrainian Context in the Creative Works of the 19th-Century Landscape Painters

Abstract

The article represents Ukrainian context of creative works of such famous landscape painters as I. Aivazovskyi, L. Zhemchuzhnykov, A. Kuindzhi, O. Kunavin, Ye. Lazariev, N. Orda, I. Pokhytonov, M. Sazhyn, O. Savrasov, S. Svitoslavskiy. They were outstanding painters directly or indirectly connected through their artistic tastes to Ukraine. By means of their works artists popularized an idealistic romantic image of the 19th-century Ukraine in the world.

The author determines the best landscape paintings which represent a generalized image of Ukraine as a country with picturesque landscapes, outstanding natural and historical attractions. The article analyzes the impact of landscape painters and their creativity on building knowledge about Ukraine and Ukrainian visual art.

Historically, the Russian Empire was an heir to these masterpieces, promoting biased representation of “Russian painters”. It is established that in the works of talented artists Ukraine is presented as a unique ethnocultural phenomenon of the 19th century.

Special attention is paid to the impact of representatives of some landscape schools, particularly Barbizon school and Russian landscape school, on the formation of Ukrainian realistic painting. Their representatives have added new colors and intonations to the symbolic image of Ukraine.

The results of research are aimed at drawing the attention of the authorities, scientific community and society to the importance of preserving national cultural and artistic values which imprint the history of Ukraine, its nature and people.